

Advies over educatie voor duurzame ontwikkeling in het leerplichtonderwijs

Algemene Raad

22 maart 2007

AR/PCA/ADV/014

Minaraad

22 maart 2007

Afl. 2007/12

Advies over educatie voor duurzame ontwikkeling in het
leerplichtonderwijs

Inhoud

1	Situering	2
2	Inleiding	3
2.1	Duurzame ontwikkeling in de Vlaamse beleidscontext	3
2.2	Educatie voor duurzame ontwikkeling	5
2.2.1	Educatie voor duurzame ontwikkeling volgens de UNECE-strategie	5
2.2.2	De vertaling van de UNECE-strategie in Vlaanderen	7
2.2.3	Twee recente visies uit de literatuur	8
2.2.4	Educatie voor duurzame ontwikkeling volgens de Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad.....	10
3	Aanbevelingen	11
3.1	EDO hoort thuis in onderwijs	11
3.2	Wat draagt onderwijs bij aan educatie voor duurzame ontwikkeling?	11
3.3	EDO is geen opdracht van onderwijs alleen.....	13
4	Belangrijke elementen en aandachtspunten voor het implementatieplan.....	15

1 Situering

Dit advies is het eerste gemeenschappelijke advies van de Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad. De raden hopen met dit gezamenlijke advies een krachtig signaal te geven over educatie voor duurzame ontwikkeling of EDO. Een onderwerp dat beide raden aanbelangt.

De Minaraad is immers reeds lang actief op het vlak van 'natuur- en milieueducatie' en neemt 'duurzame ontwikkeling' als één van de belangrijkste referentiekaders mee in zijn advisering⁽¹⁾. De Vlaamse Onderwijsraad formuleerde reeds in 2002 een raamadvis over educaties.⁽²⁾ Dit advies past in dit raamadvis.

Het onderwerp van dit advies bevindt zich op het raakvlak van de werkingsvelden van beide raden en past in de Vlaamse uitwerking van het 'VN-decennium voor Duurzame Ontwikkelingseducatie 2005-2014'. Beide raden reiken met dit advies proactief enkele elementen aan voor de verdere uitwerking van het Vlaams Implementatieplan EDO, dat toegelicht zal worden tijdens de Belgrado-conferentie in oktober 2007. Tijdens deze 6de ministeriële conferentie 'Environment for Europe' wordt een uitwisseling georganiseerd tussen de verschillende lidstaten van de Europese regio van de VN, onder andere over de voortgang van de nationale (regionale) implementatiestrategieën.

De Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad richten hun advies in de eerste plaats formeel aan de bevoegde ministers: Frank Vandenbroucke, vice-minister-president van de Vlaamse Regering en minister van Werk, Onderwijs en Vorming en Kris Peeters, Vlaams minister van Openbare Werken, Energie, Leefmilieu en Natuur. Zij zijn immers projectverantwoordelijken voor EDO in de Vlaamse Regering. In de tweede plaats richten de raden hun advies aan de minister-president van de Vlaamse Regering en aan alle ministers en partijen die een verantwoordelijkheid dragen op het vlak van educatie voor duurzame ontwikkeling.

Beide adviesraden willen met en in dit advies een aanzet geven tot geïntegreerd werken naar het hele onderwijsveld. Omwille van de grote autonomie van de onderwijsinstellingen vraagt dit verschillende strategieën die inspelen op de eigenheid van elk onderwijsniveau. Omwille van de grote verschillen met het leerplichtonderwijs en de grote vrijheid van de instellingen in het hoger onderwijs om de inhoud van hun curricula te bepalen, valt het hoger onderwijs buiten de reikwijdte van dit advies. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor het deeltijds kunstonderwijs en het volwassenenonderwijs. Ook de samenstelling van de gezamenlijke werkgroep legde beperkingen op aan de reikwijdte van dit advies. Dit advies vertrekt bijgevolg vanuit de invalshoek van het leerplichtonderwijs, met name het basis- en secundair onderwijs.

Een gemeenschappelijke werkgroep met vertegenwoordigers van beide raden formuleerde het ontwerp van advies. De gemeenschappelijke werkgroep vergaderde driemaal in de periode van november 2006 tot januari 2007.

De Minaraad en de Algemene Raad van de Vlaamse Onderwijsraad keurden dit advies unaniem goed op donderdag 22 maart.

¹ Minaraad, advies van 3 juni 2004 over het Vlaamse beleid inzake natuur- en milieueducatie, afl. 2004/3; Minaraad, advies van 24 juni 1999 over NME-beleid in Vlaanderen, afl. 1999/15; Minaraad, advies van 4 juni 1998 over het NME-beleid in Vlaanderen, afl. 1998/11

² Vlaamse Onderwijsraad, Raamadvis over educaties, Brussel, Algemene Raad 21 mei 2002, AR/ADV/PCA/010

2 Inleiding

2.1 Duurzame ontwikkeling in de Vlaamse beleidscontext

De World Commission for Environment and Development van de Verenigde Naties (WCED) publiceerde in 1987, onder leiding van Mevrouw Gro Harlem Brundlandt, het rapport *“Our Common Future”*. Dit rapport leidde tot een brede verspreiding van het begrip ‘duurzame ontwikkeling’. In 1992 organiseerden de Verenigde Naties een internationale milieuconferentie in Rio (UNCED) die duurzame ontwikkeling op de politieke agenda plaatste en die algemeen beschouwd wordt als een belangrijke mijlpaal. De conferentie resulteerde in vijf belangrijke beleidsdocumenten, waaronder de ‘Verklaring van Rio over milieu en ontwikkeling’ en ‘Agenda 21: Actieprogramma voor de 21ste eeuw in verband met duurzame ontwikkeling’.

Het zogenaamde Brundlandt-rapport definieert duurzame ontwikkeling als volgt:

“sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”.

België, en dus ook Vlaanderen, heeft tijdens deze VN-conferentie de verklaring van Rio en de hieraan gekoppelde Agenda 21 onderschreven. Tijdens de Wereldtop voor Duurzame Ontwikkeling (2002) te Johannesburg, tien jaar na de conferentie van Rio, engageerden de lidstaten zich om tegen 2005 nationale strategieën voor duurzame ontwikkeling uit te werken en uit te voeren. Op deze manier versterkten zij de doorwerking van Agenda 21. In de marge van de wereldtop van Johannesburg onderschreven de regionale overheden de Gauteng-verklaring. De ondertekenaars engageerden zich om een regionale strategie voor duurzame ontwikkeling uit te werken. De Vlaamse Regering keurde op 20 juli 2006 de eerste fase van de Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (VSDO) goed. De VSDO past in de internationale context van de VN-wereldtoppen, de Europese Raad van Göteborg, de Lissabonstrategie en in de Vlaamse beleidscontext van het regeerakkoord van 2004 en de beleidsnota duurzame ontwikkeling 2004-2009. De verbintenis om de VSDO op te stellen vloeit voor Vlaanderen op VN-niveau voort uit de verbintenis van Gauteng.

De Verenigde Naties onderstreepten het belang van educatie voor duurzame ontwikkeling. Tijdens de 57ste zitting in december 2002 aanvaardden de VN resolutie 57/254 die het decennium 2005-2014 uitroept tot ‘Decennium voor Duurzame Ontwikkelingseducatie’. De algemene doelstelling van het decennium is de principes, waarden en de toepassing van duurzame ontwikkeling te integreren in alle aspecten van educatie en van ‘leren’. De UNESCO ⁽³⁾ werd belast met de uitvoering en concretisering van dit decennium en heeft hiertoe een ‘implementatieschema’ opgesteld. De UNECE ⁽⁴⁾ stelde een ‘Regionale Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling’ voor, die de verschillende lidstaten op lokaal niveau moeten uitwerken. Deze UNECE-strategie, die door Vlaanderen werd onderschreven, start met een visie op duurzame ontwikkeling, waarin EDO een belangrijke rol speelt:

“Onze toekomstvisie is deze van een regio die gemeenschappelijke waarden als solidariteit, gelijkheid en wederzijds respect tussen mensen, landen en generaties hoog in het vaandel draagt. Het is een regio die gekenmerkt is door duurzame ontwikkeling; wat economische vitaliteit, rechtvaardigheid, sociale cohesie,

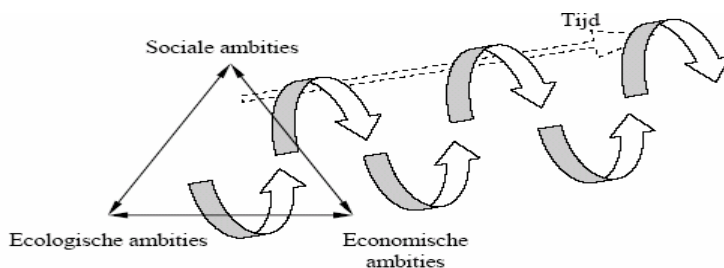
³ UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation

⁴ UNECE: United Nations Economic Commission for Europe

bescherming van het milieu en het duurzame gebruik van natuurlijke hulpbronnen inhoudt, om op deze wijze de behoeften van de huidige generatie te dekken zonder de mogelijkheid van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien, in het gedrang te brengen. Naast het feit dat educatie een mensenrecht is, is het een eerste vereiste om duurzame ontwikkeling te verwezenlijken en een essentieel hulpmiddel voor goed bestuur, geïnformeerde besluitvorming en de bevordering van democratie. Daarom kan EDO helpen onze visie om te zetten in werkelijkheid” (5)

Volgens de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling is ‘duurzame ontwikkeling’ in essentie een proces van maatschappelijke verandering. Het is een beleid- en managementproces met als doel houdingen, gedragingen en praktijken te veranderen van beleidsmakers, bedrijfsleven en consumenten. Duurzame ontwikkeling is voornamelijk een kwestie van ‘attitude’. Juist omdat attitude een belangrijke rol speelt, is educatie voor duurzame ontwikkeling essentieel.

Frans Evers onderschrijft deze zienswijze⁽⁶⁾. Bij duurzame ontwikkeling moet het accent op ‘ontwikkeling’ liggen. Duurzame ontwikkeling is een dynamisch proces, waarbij gezocht wordt naar een balans tussen sociale belangen, milieubelangen en economische belangen (zie figuur 1). Frans Evers noemt dit de drie pijlers van duurzame ontwikkeling. In de wetenschappelijke literatuur vandaag is er echter een consensus dat er vier pijlers zijn van duurzame ontwikkeling: sociale belangen, milieubelangen, politieke belangen en economische belangen. De zoektocht naar een evenwicht tussen die pijlers is een onderhandelingsproces, geen wetenschappelijke oefening. Hij is gericht op win-winsituaties en consensus, niet op een suboptimale uitkomst door toegevingen of compromissen in de onderhandelingen. Duurzame ontwikkeling kan pas slagen als de overheid, de maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven samenwerken. De overheid alleen kan duurzame ontwikkeling niet sturen naar een vooraf gekende eindtoestand. Mensen moeten leren om gewapend te zijn met inzichten, vaardigheden en instrumenten om volwaardig te participeren in die ingewikkelde onderhandelingsprocessen.

Figuur 1: Duurzame ontwikkeling – schematisch (7)

In Vlaanderen en België sporen meerdere processen. Zij herbevestigen telkens het engagement van de gefedereerde overheden voor duurzame ontwikkeling.

⁵ Vlaamse overheid, augustus 2006, UNECE-implementatiestrategie EDO, <http://www.milieueducatie.be/edo>, http://www.milieueducatie.be/edo/docs/UNECEstrategie_vertaling_versieAug06.doc

⁶ Frans Evers, Communiseren over duurzame ontwikkeling: het grote misverstand, inleiding op het symposium “Hoe communiceren over duurzame ontwikkeling”, 13 oktober 2005, Forum FRDO.

⁷ Frans Evers, Communiseren over duurzame ontwikkeling: het grote misverstand, symposium 13/10/2005

2.2 Educatie voor duurzame ontwikkeling

De paragrafen die nu volgen zijn een samenvatting van de UNECE–strategie, de vertaling die de Vlaamse overheid geeft aan die UNECE–strategie en twee standpunten uit de literatuur over educatie voor duurzame ontwikkeling. In paragraaf 2.2.4 formuleren de Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad hun visie op educatie voor duurzame ontwikkeling.

2.2.1 Educatie voor duurzame ontwikkeling volgens de UNECE-strategie

De UNECE schreef een Regionale Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling uit, ter ondersteuning van de landen en regio's die behoren tot de 'Europese regio' van de Verenigde Naties. De strategie is een bijdrage tot het implementatieschema van de UNESCO en dus tot de implementatie van het VN-decennium voor EDO. De strategietekst werd aangenomen tijdens de 'high-level meeting' van de ministeries van Onderwijs en Leefmilieu te Vilnius in maart 2005. De tekst stelt dat *“de strategietekst zou gebruikt moeten worden als basis voor de regionale implementatie van het Decennium en van de resultaten van de Wereldtop over Duurzame Ontwikkeling”*.⁽⁸⁾ Ook voor Vlaanderen is de strategietekst bijgevolg de kapstok voor de implementatie van het VN-decennium voor EDO.

De UNECE-strategie is opgebouwd uit meerdere hoofdstukken. Hieronder worden enkele belangrijke elementen uit de strategie per hoofdstuk weergegeven.

Volgens de UNECE-strategie kan EDO helpen om de toekomstvisie van een regio die gekenmerkt is door duurzame ontwikkeling om te zetten in werkelijkheid⁽⁹⁾. Educatie voor duurzame ontwikkeling ontwikkelt en versterkt de capaciteit van individuen, groepen, gemeenschappen, organisaties en landen om oordeelkundige keuzes te maken ten voordele van duurzame ontwikkeling. Zij kan een verschuiving in de geestesgesteldheid van mensen bevorderen en hen daardoor in staat stellen onze wereld veiliger, gezonder en welvarender te maken, op een manier waarbij de levenskwaliteit toeneemt. Educatie voor duurzame ontwikkeling kan kritische reflectie, grotere bewustwording en betere kansen op volwaardige zelfontplooiing opleveren, zodat nieuwe visies en opvattingen kunnen worden verkend en nieuwe methoden en hulpmiddelen kunnen worden ontwikkeld.

Vervolgens beschrijft de strategie haar doelstelling:

“De doelstelling van deze strategie bestaat erin UNECE-lidstaten aan te moedigen om EDO te ontwikkelen en op te nemen in hun formele onderwijssystemen, in alle relevante vakken en in non-formeel en informeel onderwijs. Dit zal mensen uitrusten met kennis en vaardigheden m.b.t. duurzame ontwikkeling. Zij zullen competent en zelfverzekerder worden en hun kansen om te handelen voor een gezond en productief leven in harmonie met de natuur en met zorg voor sociale waarden, gender gelijkheid en culturele diversiteit, verhogen.”

⁸ UNECE-Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling, vertaling versie augustus 2006, p 1, punt 1.

⁹ UNECE-Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling, vertaling versie augustus 2006, p 1, kadertekst.

Onder formeel, non-formeel en informeel onderwijs verstaat de UNECE-strategie het volgende (¹⁰):

- formeel leren vindt plaats in onderwijs- en vormingsinstellingen en leidt tot diploma's of certificaten;
- non-formeel leren vindt plaats buiten de 'mainstream' educatie- of opleidingssystemen en leidt niet tot het behalen van een diploma of certificaat. Leren via activiteiten op de werkvloer, via activiteiten opgezet door NGO's enz. vallen onder deze categorie;
- Informeel leren gebeurt spontaan in het dagelijkse leven, het is niet noodzakelijk 'bewust leren' en het kan zijn dat het individu zich niet bewust is van de bijdrage van informeel leren aan zijn ontwikkeling van kennis en vaardigheden.

De UNECE-strategie vertaalt deze doelstelling in zes objectieven:

- 1 verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen;
- 2 duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, non-formeel en informeel leren;
- 3 leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten;
- 4 verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn;
- 5 onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen;
- 6 de samenwerking rond EDO op alle niveaus in de UNECE-regio versterken.

In een volgend hoofdstuk geeft de strategie de reikwijdte aan. De strategie richt zich tot de regeringen en motiveert en adviseert hen over de beste manier om beleidslijnen en praktijken uit te zetten. Zij moedigt samenwerking en partnerschappen aan tussen departementen onderling en tussen een hele waaier aan belanghebbenden.

De strategie stelt in een volgend hoofdstuk meerdere principes voor. Volgens deze principes moeten leerdoelen voor EDO kennis, vaardigheden, inzichten, attitudes en waarden omvatten. EDO ontwikkelt zich als een breed en veelomvattend begrip, met inbegrip van met elkaar verbonden economische, sociale en milieuthema's. De principes wijzen erop dat 'milieueducatie' moet uitgebreid worden en via een geïntegreerde benadering aangevuld worden met andere educatiedomeinen in de richting van educatie voor duurzame ontwikkeling.

De principes bevatten de volgende sleutelthema's: armoedebestrijding, burgerzin, vrede, ethiek, verantwoordelijkheid in lokale en globale contexten, democratie en bestuur, rechtvaardigheid, veiligheid, mensenrechten, gezondheid, gendergelijkheid, culturele verscheidenheid, plattelands- en stadsontwikkeling, economie, productie- en consumptiepatronen, collectieve verantwoordelijkheid, milieubescherming, beheer van de natuurlijke rijkdommen, bio- en landschapsdiversiteit...

Een dergelijke verscheidenheid aan thema's behandelen, vereist een holistische (¹¹) benadering.

¹⁰ UNECE, CEP/AC.13/2004/8/add.2, 19 mei 2004. draft UNECE-Strategy for education for sustainable development. Addendum Explanatory Notes.
<http://www.unece.org/env/documents/2004/cep/ac.13/cep.ac.13.2004.8.add.2.e.pdf>

¹¹ In deze context wordt holistisch beschouwd als het begrijpen dat alle lerenden en alle leerprocessen (professionele, persoonlijke, sociale leerprocessen enz.) in een holistisch of coherent geheel moeten gezien worden. (bron: UNECE, CEP/AC.13/2004/8/add.2, 19 mei 2004. draft UNECE strategy for education for sustainable development. Addendum Explanatory Notes.
<http://www.unece.org/env/documents/2004/cep/ac.13/cep.ac.13.2004.8.add.2.e.pdf>)

De ethische dimensie, met thema's als billijkheid, solidariteit en onderlinge afhankelijkheid binnen generaties en tussen generaties, de relatie tussen mensen en de natuur en de relatie tussen arm en rijk, staat centraal in duurzame ontwikkeling. Zij is van vitaal belang voor EDO. Verantwoordelijkheid is inherent aan ethiek en kan door middel van EDO in de praktijk worden omgezet.

EDO is een levenslang proces. 'Lerenden' op alle niveaus moeten worden aangemoedigd om systeemdenken ⁽¹²⁾ en kritisch en creatief denken aan te wenden. EDO impliceert een verschuiving van informatieoverdracht naar participatief leren.

De strategie stelt in de principes ook dat formele educatie voor duurzame ontwikkeling doordrongen moet zijn van levenservaringen en van het werk buiten de klas. Educatoren ⁽¹³⁾ die betrokken zijn bij EDO spelen een belangrijke rol bij het faciliteren van dit proces en bij de aanmoediging van de dialoog tussen scholieren en studenten en de autoriteiten en de maatschappij.

In het hoofdstuk 'Implicaties voor onderwijs en vorming' gaat de strategietekst onder meer dieper in op het belang om niet-formele en informele EDO-activiteiten te ondersteunen zodat ze een essentiële aanvulling vormen op het formele onderwijs. De samenwerking tussen de verschillende actoren die bij alle vormen van EDO betrokken zijn, moet erkend en aangemoedigd worden.

De strategie sluit af met een 'Raamwerk voor implementatie' waarin elk land verantwoordelijkheid krijgt voor de implementatie van de strategie en de uitwerking van een nationaal/gedefereerd implementatieplan. De strategie bevat ook een gefaseerd tijdspad met als eerste referentiepunt de Belgrado-conferentie in oktober 2007.

2.2.2 De vertaling van de UNECE-strategie in Vlaanderen

De Vlaamse overheid heeft de intentie zich te engageren in het VN-decennium voor duurzame ontwikkelingseducatie en de UNECE-strategie door een 'Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling' (VSDO) uit te werken. Educatie is in de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling één van de 12 horizontale thema's.

De Vlaamse Regering keurde op 20 juli 2006 de kadertekst van de Vlaamse strategie definitief goed, waardoor de eerste fase van de VSDO afgerond is. De VSDO wil een coördinerende strategie zijn, die elke minister nog explicieter de verantwoordelijkheid geeft in het bepalen van een duurzaam ontwikkelingsbeleid voor zijn/haar bevoegdheden en biedt daarvoor een algemeen coördinerend beleidskader aan. Het 'samen-werken' wordt benadrukt. Duurzame ontwikkeling vereist immers een samenwerking en partnerschap tussen besturen en een veelheid aan actoren.

Daarnaast definieert de VSDO 12 operationele projecten die bovenop het duurzaam beleid komen waarvoor elk beleidsdomein zelf verantwoordelijk is. Deze projecten moeten stimuli geven om geïntegreerd (over de beleidsdomeinen heen) te werken en om het denken en handelen te sturen en aan te passen in de richting van duurzame ontwikkeling. Educatie voor duurzame ontwikkeling is zo een operationeel project.

¹² Systeemdenken verwijst naar het vermogen om in dynamische, complexe systemen onderlinge relaties en samenhangen te ontdekken. (H. Leistra, 2005: <http://www.senternovem.nl/mmfiles/359.35>). Multi- en transdisciplinariteit kunnen hieraan gekoppeld worden.

¹³ "Educatoren" zijn leraren, lectoren, opleiders en alle andere beroepsbeoefenaars met educatieve taken evenals vrijwillige educatieve leiders.

Voor elk operationeel project worden projectfiches uitgeschreven. De ontwerpliche EDO is het voorstel tot concrete invulling van dit operationeel project. Dit voorstel werd uitgewerkt door de kerngroep van het EDO-overlegplatform, maar is op 22 maart 2007 nog niet definitief goedgekeurd. De EDO-ontwerplliche neemt alvast de krachtlijnen mee van de VN-strategie voor EDO, het implementatieplan van de UNESCO en de raamtekst van de VSDO. De lliche herneemt de grote lijnen van de langetermijndoelstelling van de UNECE-strategie en formuleert tien kortetermijndoelstellingen, waaronder het uittekenen van het Vlaamse luik van het implementatieplan voor EDO tegen april 2007, volgens de principes van de regionale UNECE-strategie.

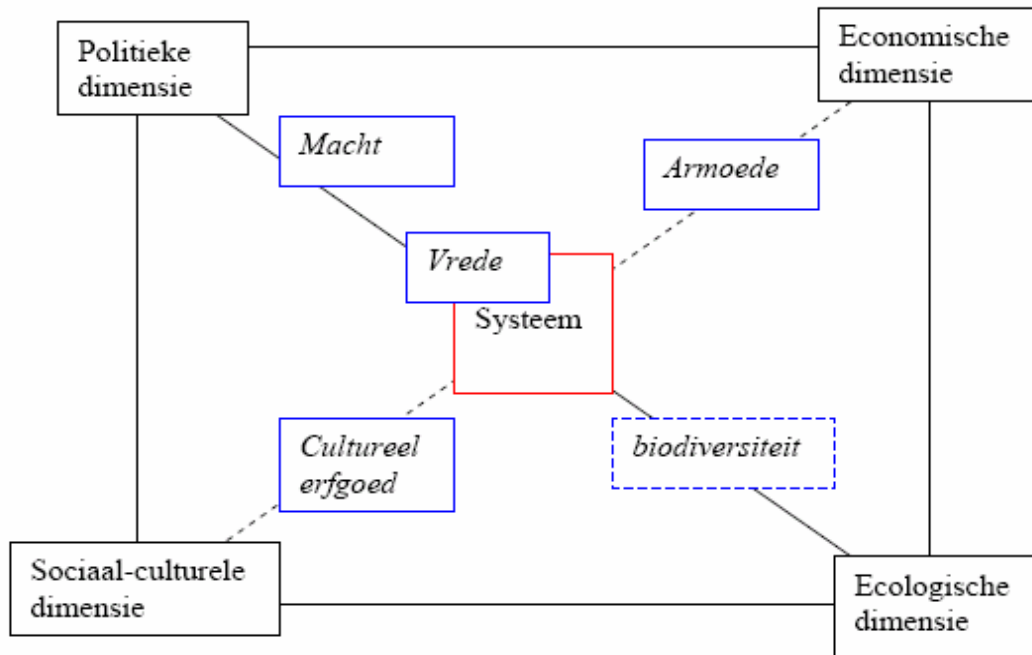
2.2.3 Twee recente visies uit de literatuur

In de literatuur bestaan meerdere visies op de inhoud van 'educatie voor duurzame ontwikkeling'. Hieronder worden bij wijze van illustratie twee visies samengevat.

Volgens de Nederlandse Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) ⁽¹⁴⁾ gaat het bij implementatie van duurzame ontwikkeling in het onderwijs niet om het creëren van een nieuw vak. Kansrijker lijkt de aansluiting bij een ontwikkeling die reeds in het onderwijs gaande is: samenhang en vakoverstijgende projecten of thema's vanuit verschillende perspectieven met leerlingen bespreken. Indien dus in een vak of een leergebied de relatie gelegd wordt tussen een (bestaand) vormingsgebied en natuurlijke, ecologische, culturele, technologische en sociale (en politieke) aspecten, werkt dit vak of leergebied aan educatie voor duurzame ontwikkeling. Zo biedt het onderstaande kwadrant (zie figuur 2) de mogelijkheid om een actueel thema (burgerschap) vanuit verschillende perspectieven met de leerlingen te bespreken. Een vak of leergebied kan ook werken aan duurzame ontwikkeling door vakoverschrijdend het perspectief van het ene vak of leergebied op het andere vak of leergebied te betrekken.

¹⁴

Stichting Leerplanontwikkeling, Concept. Leren voor de toekomst. Duurzame ontwikkeling in het primair, voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs. SLO Visiedocument, versie 19 november 2006. Nederland.

Figuur 2: positionering van thema's die in 'burgerschap' kunnen behandeld worden, als aangrijpingspunt om deelconcepten van duurzame ontwikkeling onder de aandacht te brengen.⁽¹⁵⁾

Sleurs⁽¹⁶⁾ stelt vast dat voor sommigen de verleiding groot is om EDO op te tillen tot een zelfstandige educatie, zoals burgerzin of mensenrechteneducatie. Deze 'nieuwe educaties' werden in het verleden toegevoegd aan het leerpakket onder invloed van nieuwe sociale bewegingen of wijzigende maatschappelijke opvattingen. Een belangrijke reden om dit niet te doen is dat duurzame ontwikkeling een dynamisch en steeds evoluerend begrip is. Een basispakket van kennis, vaardigheden en attitudes dat automatisch leidt naar een duurzame samenleving bestaat niet. Een duurzame samenleving kan alleen bereikt worden via een sociaal leerproces. EDO kan en mag zich dus niet beperken tot de overdracht van kennis, vaardigheden en waarden waarvan men verwacht dat ze rechtstreeks leiden tot een duurzame samenleving.

Volgens Sleurs kan duurzame ontwikkeling beschouwd worden als een 'regulatief idee'. EDO is een ideaal om naar te streven. Maar dat ideaal zal nooit volledig gestalte krijgen. Regulatieve ideeën helpen om kennis te organiseren en om ze te verbinden met normatieve elementen. Ze zijn een soort pre-concepten die nodig zijn om zinvolle vragen te stellen of

¹⁵ SLO, november 2006
Opmerking 1: de as gevormd tussen de sociaal-culturele dimensie en de economische dimensie is met een stippellijn weergegeven om aan te tonen dat beide dimensies constant met elkaar interageren. De politieke dimensie en de ecologische dimensie worden eerder als 'inflexibele hoekpunten' beschouwd. Politieke wetgeving wijzigen moet eerder op de lange termijn gesitueerd worden. De ecologische dimensie vormt ook een eerder vast gegeven.

Opmerking 2: de positionering van de thema's gebeurde a.h.v. mindmapping en hangt sterk af van individuele waarden en keuzes en kan dus van persoon tot persoon verschillen. De argumenten achter deze keuzes geven de leerkracht belangrijke aanwijzingen voor de accenten op de inhoud en de te gebruiken didactiek.

Opmerking 3: de vormgeving van het schema in figuur 2 komt redelijk statisch over, maar de bijhorende tekst in het document van SLO wijst duidelijk op het dynamisch aspect van duurzame ontwikkeling. Figuur 1 geeft echter een duidelijke illustratie van de dynamiek van duurzame ontwikkeling.

¹⁶ Sleurs, W., 2006, *Educatie voor duurzame ontwikkeling: leren met het oog op een betere leefwereld, hier en elders, vandaag en morgen*, Impuls, 2006, vol. 37 (2), p.90-102.

problemen te identificeren. Duurzame ontwikkeling is dus een leidraad die op de achtergrond altijd aanwezig is. In die zin is duurzame ontwikkeling een soort ethos voor elke burger, leraar en leerling bij dagelijkse beslissingen. Voor andere regulatieve ideeën zoals 'rechtvaardigheid' bestaat evenmin een afzonderlijke educatie, maar van elke leraar wordt verondersteld dat hij handelt volgens rechtvaardigheidsbeginselen. Bestaande educaties moeten dus niet verdwijnen. Integendeel, zij kunnen de ingangen zijn waarlangs duurzaamheidsvraagstukken worden benaderd. Door duurzame ontwikkeling als een regulatief idee of een onderliggend ethos te beschouwen, kan EDO gemakkelijk ingepast worden in en gekoppeld aan bestaande curricula en vormen van schoolorganisatie.

2.2.4 Educatie voor duurzame ontwikkeling volgens de Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad

De Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad sluiten zich aan bij de zienswijze dat EDO geen afzonderlijke educatie in het leerplichtonderwijs moet worden, maar dat EDO meegenomen moet worden in bestaande vakken en leergebieden. Deze leergebieden en vakken zoeken ook naar verbanden met elkaar zodat, indien gewenst, vakoverschrijdend kan gewerkt worden. Volgens de Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad is educatie voor duurzame ontwikkeling een 'kompas voor andere educaties'⁽¹⁷⁾. EDO als afzonderlijke educatie bestaat niet, maar een brede waaier aan educaties, met elk hun eigen identiteit, moet EDO opnemen. Bij EDO-gerichte educatie wordt de inhoud gepositioneerd in het ruimere kader van duurzame ontwikkeling. Niet elke educatie moet omgevormd worden tot EDO-gerichte educatie.

De Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad stellen vast dat EDO niet alleen een opdracht is van de scholen maar van de hele samenleving. Dit standpunt sluit aan bij de bepalingen in de UNECE-strategie over EDO. Volgens deze bepalingen moet natuur- en milieueducatie (NME) uitgebreid worden en via een geïntegreerde benadering aangevuld worden met andere educatiedomeinen in de richting van educatie voor duurzame ontwikkeling. Ook de overige (niet-exhaustieve lijst van) sleutelthema's uit de UNECE-strategie moeten dus inhoudelijk in een ruimer kader van duurzame ontwikkeling geplaatst worden. Hierdoor zullen alle EDO-gerichte vormen van educatie in de richting van duurzame ontwikkeling wijzen.

Teruggekoppeld naar de vroegere standpunten van de Minaraad en zijn werkveld, ziet de Minaraad EDO-gerichte NME als één van de invalshoeken voor EDO. Voor natuur- en milieueducatie blijven concrete natuureducatie en basisecologische vorming nodig om de stap naar EDO-gerichte NME te kunnen zetten.

Voor de Vlaamse Onderwijsraad is EDO een richtinggevend principe op de achtergrond van verschillende educaties zoals gezondheidsbevordering, vredeseducatie, opvoeden tot burgerzin, mensenrechteneducatie, natuur- en milieueducatie, ontwikkelingseducatie, mondiale vorming... Tegelijkertijd kan elke educatie een invalshoek zijn voor educatie voor duurzame ontwikkeling.

¹⁷ Ter verduidelijking. Elke 'educatie' kan zich ontplooiën tot EDO als ze ingaat op duurzame ontwikkeling. Dit concept kan beschouwd worden als de 'magneet' die de 'kompasnaaldjes' van elke educatie in een zelfde richting zet.

3 Aanbevelingen

3.1 EDO hoort thuis in onderwijs

Scholen hebben een belangrijke maatschappelijke en socialiserende rol. Scholen moeten jongeren van vandaag voorbereiden op hun participatie in de maatschappij van morgen. Leerlingen worden voorbereid om hun verantwoordelijkheid te kunnen opnemen voor de constructieve uitbouw van de hedendaagse en toekomstige maatschappij. Ook via het schoolbeleid kan een school kansen creëren om aan EDO te doen. Daarbij is het participatieve karakter van het schoolbeleid cruciaal. EDO werkt democratiserend door de nadruk te leggen op overleg en samenwerking.

EDO hoeft niet méér werk te zijn, het is een kwestie van ‘anders’ omgaan met dingen die nu al hun plaats in het onderwijs hebben.

3.2 Wat draagt onderwijs bij aan educatie voor duurzame ontwikkeling?

Met educaties zoals educatie voor duurzame ontwikkeling geven onderwijsinstellingen vorm aan hun recht en hun plicht om leerlingen en studenten maatschappelijk kritisch te vormen.⁽¹⁸⁾ Educaties ontwikkelen bij kinderen en jongeren kennis, inzichten, vaardigheden en houdingen die bijdragen tot hun persoonlijke ontplooiing en hun maatschappelijk functioneren op een manier die aansluit bij hun behoeften, mogelijkheden en ervaringen en bij relevante vragen uit de samenleving.⁽¹⁹⁾

De sleutelthema's, zoals gedefinieerd in de UNECE-strategie, waarrond EDO kan ontwikkeld worden, vallen goed samen met de thema's die voorkomen in de leergebiedspecifieke eindtermen en in de vakoverschrijdende eindtermen, op één uitzondering na: bedrijfsverantwoordelijkheid. Bedrijfsverantwoordelijkheid komt voor een aantal vakken wel voor in de vakspecifieke eindtermen van het secundair onderwijs.

De onderstaande tabel is het resultaat van een eerste screening van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen op de aanwezigheid van de sleutelthema's uit de UNECE-strategie. Daarnaast zijn nog andere thema's denkbaar die een aangrijpingspunt kunnen zijn voor EDO. De Miniraad en de Vlaamse Onderwijsraad vragen aan de minister van Onderwijs om deze screening meer gedetailleerd en grondiger uit te voeren en uit te breiden naar de ontwikkelingsdoelen voor het buitengewoon onderwijs.

¹⁸ Vlaamse Onderwijsraad, Raamadvies over educaties, Brussel, Algemene Raad 21 mei 2002, AR/ADV/PCA/010, blz.1

¹⁹ Idem

Tabel 1: screening eindtermen en ontwikkelingsdoelen aan de hand van de sleutelthema's uit de UNECE-strategie

EDO in de bestaande eindtermen en ontwikkelingsdoelen			SO		
Sleutelthema's	KO ²⁰	LO	graad 1	graad 2	graad 3
Armoedebestrijding					x
Bedrijfsverantwoordelijkheid					
Beheer van natuurlijke hulpbronnen		x	x	x	x
Biodiversiteit			x	x	x
Burgerzin	X	x	x	x	x
Culturele diversiteit	X	x	x	x	x
Democratie/goed bestuur	X	x	x	x	x
Ethiek	X	x	x	x	x
Gendergelijkheid		x	x	x	x
Gezondheid	X	x	x	x	x
Landschapsdiversiteit			x	x	x
Mensenrechten		x		x	x
Milieubescherming	X	x	x	x	x
Plattelands- en stadsontwikkeling			x	x	x
Productie- en consumptiepatronen		x		x	x
Rechtvaardigheid		x	x	x	x
Veiligheid	X	x	x	x	x
Verantwoordelijkheid		x	x	x	x
Vrede	X	x	x	x	x

De sleutelthema's zijn dus aanwezig in de eindtermen, maar de samenhang tussen de verschillende thema's is niet zonder meer af te leiden uit de eindtermen. Die dwarsverbindingen en de manier waarop educatoren die dwarsverbindingen aanbrengen, zijn juist noodzakelijk voor educatie voor duurzame ontwikkeling. Het is een zaak van elke autonome school om vanuit haar pedagogisch project die noodzakelijke dwarsverbindingen aan te reiken. Hiervoor krijgen ze aangrijpingspunten aangereikt door bijvoorbeeld de leergebiedspecifieke eindtermen zoals in wereldoriëntatie in het basisonderwijs en de vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs en de leerplannen. Daarnaast kunnen ze ondersteuning krijgen van en inspiratie vinden bij de pedagogische begeleiding van de netten, de navorming vanuit de netten of bij externen, vanuit 'good practices' in andere scholen, enz.

De pedagogische begeleiding van de netten heeft invloed op de wijze waarop educaties in scholen gestalte krijgen. De begeleidingsdiensten werken vraaggestuurd. Elk net heeft hierin eigen tradities die dikwijls hun oorsprong vinden in het eigen pedagogisch project.

De onderwijsverstrekkers hebben een grote verantwoordelijkheid in de vertaling van EDO in de leerplannen. De begeleidingsdiensten kunnen aan basisscholen impulsen geven om EDO op te nemen in hun pedagogisch project en in hun schoolwerkplan. In het secundair creëert EDO kansen om procesmatig te werken aan de vakoverschrijdende eindtermen. De begeleidingsdiensten van de netten kunnen op vraag van de scholen begeleiding geven bij

²⁰ KO = kleuteronderwijs, LO = lager onderwijs, SO = secundair onderwijs

de vertaling van de vakoverschrijdende eindtermen in het schoolwerkplan en in het pedagogische project van de school. Het schoolbeleid moet ervoor zorgen dat de schoolorganisatie de pedagogische keuze voor EDO ondersteunt.

Alle scholen moeten op basis van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen aandacht besteden aan verschillende educaties. Schoolteams kunnen op verschillende manieren aan EDO-gerichte educaties werken. Een schoolteam moet minimaal werken aan de thema's die voorkomen in de eindtermen en ontwikkelingsdoelen. Maximaal kan een schoolteam bewust kiezen voor EDO en de onderlinge verwevenheid tussen de verschillende thema's. EDO kan dan een element zijn in de profilering van een school en de thematiek ook opnemen in de vrije ruimte. Alle schakeringen tussen die twee uitersten zijn mogelijk.

Aan de Entiteit Curriculumontwikkeling van het departement Onderwijs is op dit ogenblik een advies gevraagd over de effecten van de eindtermen op basis van wetenschappelijk onderzoek. Daarbij komen de verschuivingen in maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van het onderwijs aan bod. De operationaliteit van de eindtermen wordt eveneens onderzocht.

De opleiding van leerkrachten speelt een belangrijke rol. De basiscompetenties van de lerarenopleiding bieden voor docenten aangrijpingspunten voor EDO. Op die manier kunnen zij beginnende leerkrachten uitrusten met de nodige vaardigheden om op hun beurt bij te dragen tot de implementatie van EDO in scholen.

3.3 EDO is geen opdracht van onderwijs alleen

Educaties ontstaan uit maatschappelijke behoeften in andere sectoren van de samenleving dan onderwijs. Om ze te kunnen invullen moet onderwijs samenwerken en onderhandelen met die andere maatschappelijke sectoren.

Beleidsmatig heeft dit voor gevolg dat verschillende overheden door middel van educaties vormgeven aan hun bevoegdheden. Dat doen ze vooral door aanbieders uit verschillende maatschappelijke sectoren aan te zetten om materialen of begeleide activiteiten aan te bieden aan scholen. Daarnaast ontwikkelen de verschillende overheden of de bijhorende verzelfstandigde agentschappen zelf een aanbod zoals informatiecampagnes, educatieve pakketten, cursussen, enz.

NGO's kunnen een belangrijke partner zijn voor onderwijs. EDO gaat immers over competentieontwikkeling (een geheel van kennis, vaardigheden en attitudes) om duurzame beslissingen te kunnen nemen.

De samenwerking tussen onderwijs en andere partners heeft op zichzelf een belangrijke meerwaarde. De inspanningen en expertise kunnen gebundeld worden. Hierbij is echter nood aan coördinatie van de aanbodzijde, dus tussen de verschillende aanbieders zodat een divers aanbod ontstaat. Bovendien moet het aanbod afgestemd worden op de scholen. Inhoudelijk beschikken de aanbieders over de knowhow om kwalitatief hoogstaande materialen en begeleide activiteiten te ontwikkelen. Maar om hun materiaal en hun begeleide activiteiten in een schoolomgeving te implementeren, hebben zij de knowhow van de onderwijsverstrekkers nodig.

Daarnaast is er nood aan een betere informatiedoorstroming naar de scholen over het aanbod van de verschillende NGO's en andere partners. Scholen kunnen dan het uitgebreide landschap van aanbieders en van het aanbod zelf beter leren kennen en

gericht op zoek gaan naar de juiste aanbieder voor hun school. De begeleidingsdiensten zullen een belangrijk aanspreekpunt of belangrijke partner zijn voor deze aanbieders.

De samenwerking tussen scholen, NGO's, overheidsinstellingen en andere partners om educatie voor duurzame ontwikkeling te kunnen brengen, vereist inspanningen. Ook de overheid moet in het algemeen een inspanning leveren om op een andere wijze samen te werken met NGO's, met het bedrijfsleven en met de civiele maatschappij, juist omdat duurzame ontwikkeling en EDO zo'n complexe materie vormt. De overheid zal moeten investeren in deze samenwerking aan de aanbodzijde en langdurige samenwerkingsverbanden mogelijk maken. De financiële middelen zijn hierbij een belangrijk aandachtspunt.

Kortom, EDO is geen opdracht van onderwijs alleen. Onderwijsinstellingen kunnen samenwerken met verschillende partners om EDO binnen de scholen te brengen. Maar ook educatie buiten de scholen zal kunnen bijdragen tot het brengen van EDO. De overheid zet best in op het ondersteunen van deze samenwerkingsdynamiek.

4 Belangrijke elementen en aandachtspunten voor het implementatieplan

De Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad beklemtonen het belang van educatie voor duurzame ontwikkeling en onderschrijven de grote lijnen van de UNECE-strategie. Daarbij is het cruciaal dat het schoolbeleid een kader creëert waarbinnen het schoolteam voluit kan gaan voor een pedagogische keuze voor EDO. En dat de overheid op haar beurt in haar beleid de kaders creëert die scholen ondersteunen bij duurzame beslissingen.

Uit de bovenstaande elementen blijkt duidelijk dat educatie voor duurzame ontwikkeling een zeer breed begrip is, waarbij verschillende partners moeten samenwerken. De overheid roept via de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling en de (ontwerp)EDO-fiche op om geïntegreerd en gezamenlijk te werken rond EDO. Met dit advies willen de Minaraad en de Vlor een aanzet geven om samen geïntegreerd om te gaan met de materie.

De UNECE-strategie en de EDO-fiche pleiten er voor om EDO op te nemen in het formele onderwijssysteem. De EDO-fiche van de VSDO stelt duidelijk dat EDO uitgaat van een gelijkwaardige rol van overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, met respect voor ieders verantwoordelijkheden. EDO is per definitie sectoroverschrijdend en transdisciplinair. Beide adviesraden willen met en in dit advies een aanzet geven tot geïntegreerd werken, naar het hele onderwijsveld. Omwille van de grote autonomie van de onderwijsinstellingen vraagt dit verschillende strategieën die inspelen op de eigenheid van elk onderwijsniveau.

Daar de implementatie van het VN-decennium geen taak van onderwijs alleen is, vragen de Minaraad en de Vlor hun bevoegde ministers om te communiceren naar hun collega's en in het bijzonder naar de minister-president, die verantwoordelijk is voor duurzame ontwikkeling, over het bestaan van de strategie en het engagement hierin van de Vlaamse overheid. De ministers van Leefmilieu en Onderwijs hebben hierin immers een bijzondere verantwoordelijkheid aangezien zij direct verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van de UNECE-strategie. De Minaraad en de Vlor hopen dat een breed en permanent debat op gang komt over de implementatie van EDO.

Een eerste screening van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen op de aanwezigheid van de sleutelthema's uit de UNECE-strategie leert dat de eindtermen en ontwikkelingsdoelen veel aanknopingspunten bevatten voor scholen om aan EDO te werken. Daarnaast zijn nog andere thema's denkbaar die een aangrijpingspunt kunnen zijn voor EDO. De Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad vragen aan de minister van Onderwijs om deze screening meer in detail en grondiger uit te voeren en de screening uit te breiden met de ontwikkelingsdoelen voor het buitengewoon onderwijs.

Bij het wetenschappelijk onderzoek naar de effecten van de eindtermen, vragen Vlor en Minaraad aan de overheid om na te gaan of de leergebiedoverschrijdende en de vakoverschrijdende eindtermen nu nog voldoen aan de verschuivende maatschappelijke visie op duurzame ontwikkeling in het algemeen en op educatie voor duurzame ontwikkeling in het bijzonder.

EDO is één van de twaalf operationele projecten van de strategie voor duurzame ontwikkeling⁽²¹⁾. Maar EDO is meer dan dat. De Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad

²¹ De andere operationele projecten hebben als thema: duurzaam bouwen en wonen in Vlaanderen, maatschappelijk verantwoord ondernemen, duurzame landbouw, milieu en gezondheid, duurzame mobiliteit, duurzaam omspringen met water, duurzame productie- en consumptiepatronen, milieu,

wensen de Vlaamse overheid er op te wijzen dat EDO in elk thematisch project van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling aan bod zou moeten komen. Daarom vragen de Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad aan de overheid om onderzoek op te starten naar de aangrijpingspunten voor EDO in de andere operationele projecten van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling. De Minaraad en de Vlaamse Onderwijsraad wensen de Vlaamse overheid in dit verband te wijzen op het gebrek aan beleidsvoorbereidend onderzoek in verband met educatie voor duurzame ontwikkeling. Zij denken onder meer aan de screening van studiegebieden in het technisch en beroepsonderwijs in verband met duurzaamheidsaspecten bij de inhoud van de opleidingen zelf.

Leraars en andere educatoren hebben nood aan competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijsactiviteiten en in hun educatieve activiteiten. Door middel van nascholing moeten zij die competenties kunnen verwerven. In de basiscompetenties zijn er voldoende aangrijpingspunten om EDO te integreren in de lerarenopleiding. Zo zijn beginnende leerkrachten uitgerust met de nodige vaardigheden om op hun beurt bij te dragen tot de implementatie van EDO in scholen.

Om leerkrachten en andere educatoren maximaal te ondersteunen bij hun opdracht om EDO vorm te geven, is er nood aan goed materiaal op het vlak van inhoud en werkvormen. Bij de ontwikkeling van dat materiaal is de samenwerking tussen de onderwijssector en andere partners, zoals de NGO's, cruciaal. Deze samenwerking is nodig opdat het materiaal optimaal zou aansluiten bij de noden van het onderwijs enerzijds en bij de bekommernissen van de partners anderzijds.

Ook de financiering van de materiaalontwikkeling moet de samenwerking tussen onderwijs en andere partners ondersteunen. Daarbij kan de minister van Onderwijs en Vorming op basis van projecten NGO's of andere partners die erkend zijn door de functioneel bevoegde minister, financieren om ondersteuning, vorming, materiaal of begeleide activiteiten aan te bieden aan de scholen voor thema's waaraan hij op basis van eigen accenten bijzonder belang hecht. Andere ministers of andere overheden kunnen eveneens projecten financieren waaraan zij op basis van hun beleidskeuzes een bijzonder belang hechten. In beide gevallen moet samenwerking tussen de betrokken sectoren één van de voorwaarden zijn voor de financiering van een project.

De raden menen dat goede projecten die hun diensten bewezen hebben voor de onderwijssector ter ondersteuning van de implementatie van EDO, de mogelijkheid moeten krijgen om te blijven doorgroeien en dat de overheid garanties moet kunnen bieden voor een langlopende financiering van deze projecten.